

Cümlə üzvü olmayan cümlə ola bilərmi?!

Sərdar Zeynalov

Filologiya elmləri doktoru, professor, Müasir Azərbaycan dili kafedrası, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan. E-mail: serdarzeynal.53@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5377-6035>

XÜLASƏ

Məqalədə XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq qrammatika dərsliklərinə daxil edilən “Söz-cümlə” və “Üzvlənməyən cümlələr” haqqında danışılmış, dildə tədqiqat obyekti olan bu bölmələrin yanlış olaraq kitablara və dərsliklərə salındığı qeyd edilmişdir. Azərbaycan dilinin qrammatikasında düzgün yanaşmadan izah edilən anlayışlardan biri də, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, “üzvlənməyən cümlələr” məsələsidir. Heç bir mənə fərqi ifadə etməyən eyni dil vahidinin müxtəlif bölmələrin tədqiqat obyekti kimi göstərilməsində obyektivliyə daha çox diqqət yetirmək lazımdır. Bəllidir ki, elə leksik vahidlər vardır ki, onlar sintaktik vəzifəsinə görə cümlənin müxtəlif üzvü kimi çıxış edə bilər. Bunun üçün isə sözlər mütləq yuxarıda sadaladığımız xüsusiyyətlərə malik olmalıdır.

AÇAR SÖZLƏR

dərslik, cümlə,
üzvlənməyən cümlə,
cümlə üzvü,
leksik vahid

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 02.01.2024

Qəbul edilib: 14.02.2024

Can there be a sentence without a sentence member?!

Sardar Zeynalov

Doctor of Philological Sciences, Professor, Department of Modern Azerbaijani Language, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan. E-mail: serdarzeynal.53@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5377-6035>

ABSTRACT

The article talked about "Word-Sentence" and "Unbounded Sentences", which were included in grammar textbooks from the 50s of the 20th century, and it was noted that these sections, which are the object of research in the language, were wrongly included in books and textbooks. As we said above, one of the concepts explained incorrectly in the grammar of the Azerbaijani language is the issue of "non-membered sentences". It is necessary to pay more attention to objectivity in showing the same language unit, which does not express any difference in meaning, as the research object of different departments. It is clear that there are lexical units that can act as different members of the sentence due to their syntactic function. For this, the words must have the properties listed above.

KEYWORDS

textbook, sentence,
non-member sentence,
sentence member,
lexical unit

ARTICLE HISTORY

Received: 02.01.2024

Accepted: 14.02.2024

Giriş

Son dövrlər Azərbaycan dilinin qrammatikasına aid nəşr olunan dərsliklərdə “Üzvlənməyən cümlələr” adlı bölmə verilir. İndiyə qədər nəşr olunan dərsliklərdə uzun illər ədat, nida və modal sözlərin sırasına daxil edilən ayrı-ayrı sözlər, yəni leksik vahidlər ayrıca müstəqil cümlə kimi qəbul edilib araşdırılırdı.

Haqlı olaraq, oxucularda belə bir sual yaranır: Morfologiyanın tədqiqat obyektı olub, köməkçi nitq hissələri kimi qəbul edilən (köməkçi nitq hissələrini əsas nitq hissələrindən ayıran əsas xüsusiyyətlər hər kəsə məlumdur) və məna vəzifəsinə görə qrammatikada ədat, nida və modal sözlərin sırasına daxil edilən dil vahidləri müəyyən bitkin fikri bildirən cümləni necə əvəz edə bilər?!

Əsas hissə

Leksik mənası olmayan, hər hansı suala cavab verməyən və ayrılıqda cümlə üzvü kimi çıxış etmək iqtidarında olmayan söz necə olur ki, birdən-birə bir cümlənin yükünü öz üzərinə götürərək onu əvəz edir?!

Təqribən 100 il ərzində nəşr olunan dərsliklərə, yaxud elmi əsərlərə nəzər saldıqda bu cür baxışın son dövrlər meydana çıxdığının şahidi oluruq.

Hər bir qrammatik anlayışa əsasən baxış dəyişə bilər, lakin bu, real faktlara əsaslanmalıdır. Azərbaycan dili qrammatikasının bəzi bölmələri ilə bağlı söylənilən fikirlərə diqqət etdikdə görürük ki, müəyyən məqamlarda üslubiyyətə aid olan məsələlərlə qrammatikaya aid olan məsələlər qarışıq salınaraq obyektiv araşdırılmır.

Azərbaycan dilinin qrammatikasında düzgün yanaşmadan izah edilən anlayışlardan biri də, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, “üzvlənməyən cümlələr”dir.

Hələ keçən əsrin əvvəllərində nəşr olunan dərsliklərdə cümlənin tərfi, tərkibi və onun əsas xüsusiyyətləri haqqında məlumat qısa da olsa qeyd edilmişdir.

Ə.Babazadənin 1934-cü ildə ibtidai məktəblər üçün Azərnəşr Tədris Pedaqoji şöbəsi tərəfindən nəşr olunan dərsliklərində cümləyə belə bir tərif verilir: “Söz ilə deyilmiş və ya yazılmış bir fikir cümlə adlanır” [6, s. 4].

Bu tərifdən sonra cümləyə aid olan xüsusiyyətlər yığcam şəkildə sadalanaraq yazılır: “Cümlənin axırında səs alçalır, arada bir az dayanmaq lazım gəlir. Belə cümlələrin axırında nöqtə qoyulur” [6, s. 6]. Bu dərslikdə cümlənin intonasiyaya görə üç növünün – sual, nida və nəqli olduğu qeyd olunur. Ə. Babazadənin müəllifliyi ilə nəşr olunan dərslikdə cümlə, onun xüsusiyyətləri və növləri haqqında yığcam danışılsa da, həmin ildə dosent İ. Həsənov və A. Şərifovun müəllifliyi ilə nəşr olunan “Qramer” (Orta məktəb üçün. II hissə. 1. Fonetika; 2. Sintaksis) dərsliyində “Cümlə” bəhsinə geniş yer verilmiş və əhatəli şəkildə izah edilmişdir.

Bu kitabda cümlənin özü haqqında danışılmasa da, onun intonasiya və quruluşuna görə növləri geniş şəkildə izah edilir.

Cümlə mövzusunda bəhs edən müəlliflər onun quruluşca sadə və mürəkkəb olduğunu qeyd edib, sadə cümlənin 9 növünün olduğunu göstərirlər:

- 1) müxtəsər cümlə (yalnız baş üzvlərdən ibarət olan cümlə – S. Z),
- 2) müfəssəl cümlə (ikinci dərəcəli üzvlər də iştirak edən cümlə),
- 3) sual cümləsi,
- 4) nida cümləsi,
- 5) nəqli cümlə,
- 6) şəxsli cümlə,
- 7) şəxssiz cümlə,
- 8) müsbət və mənfi cümlələr (fikri təsdiq üçün söylənən cümlə müsbət, inkar üçün söylənən cümlə mənfi cümlədir – S. Z.),
- 9) tam və naqis cümlələr (nitqi qısaltmaq üçün müəyyən üzvü buraxılan cümlələr – S. Z.) [6, s. 25 – 26].

Bu cümlə növlərinə diqqət etdikdə yalnız “Tam və naqis” cümlələrin bugünkü dərsləklərə daxil edilən “üzvlənməyən cümlələr”lə uyğunluğu ortaya çıxır. Yəni bu cümlələrdə, əsasən, məqsəd şəklində mübtəda və ya xəbərin ixtisarından söhbət gedir. Qalan bütün cümlə üzvləri cümlədə öz yerini qoruyub saxlayır.

Sadə cümlənin quruluşu haqqında danışan müəlliflər yazır: “Müxtəsər cümlə yalnız mübtəda və xəbərdən, müfəssəl (yəni baş üzvlərlə yanaşı, 2-ci dərəcəli üzvlər də iştirak edən cümlə – S. Z.) cümlə isə mübtəda və xəbərdən başqa tamamlıq və zərfdən ibarət olur” [6, s. 27] (Bu kitabda bir cümlə üzvü kimi təyinin adı qeyd olunmur – S. Z.).

Müəlliflər kitabda sadə cümlə haqqında yazır: “Normal olaraq sadə müfəssəl cümlənin quruluşu belədir: Cümlənin başında mübtəda, sonra zərf, bundan sonra da tamamlıq və axırda da xəbər olur” [6, s. 27].

Dərsləyin 27-ci səhifəsində cümlə üzvlərindən bəhs edən müəlliflər yalnız mübtəda, xəbər, zərflilik və tamamlığın adını qeyd etsələr də, dərsləyin 28-ci səhifəsində “Sadə müfəssəl cümlə üzvlərini göstərən sxem”də “ikinci dərəcəli üzvlər”in sırasında təyinin də adını qeyd edirlər. Bu kitabda da müəlliflər cümlədə cümlə üzvlərindən, heç olmasa, birinin və ya bir neçəsinin iştirakını vacib hesab edirlər.

Azərbaycan Dövlət Universitetinin 1959-cu ildə çap olunan “Müasir Azərbaycan dili” kitabında “söz-cümlə”, yaxud “üzvlənməyən cümlələr” adlı termin işlədilməyib. Ümumiyyətlə, kitabda bu mövzunun adı belə çəkilməyib.

Lakin Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatının 1959-cu ildə nəşr etdiyi “Azərbaycan dilinin qrammatikası” II hissə (Sintaksis) əsərində söz-cümlə ilə bağlı geniş məlumat verilmişdir. Redaksiya heyətinin imzası ilə giriş əvəzi verilən “Bir neçə

söz” adlı məlumat xarakterli mətndə bu haqda yazılır: “Azərbaycan dilinin elmi qrammatikasını yaratmaq dilçiliyimiz qarşısında duran mühüm və təxirəsalınmaz vəzifələrdən biridir.

İndiyə qədər Azərbaycan dili sintaksisinin bir çox məsələlərindən bəhs olunmamış, bir sıra məsələlər yanlış şərh edilmiş, bəzi mövzular isə düzgün olmayaraq sintaksisə daxil edilmişdir” [2, s. 5]. Kitabın giriş hissəsində müəlliflər bəzi mövzuların qrammatika kitablarına salınmadığından, bəzilərinin isə yersiz salındığından şikayətlənirlər. Buna elə bizim bu gün qrammatika kitablarına salınan “Üzvlənməyən cümlələr” (Söz-cümlələr və vokativ cümlələr) bölməsi nümunə ola bilər.

1959-cu ildə nəşr edilən “Söz-cümlə” adlanan bölmədə söz-cümləyə belə bir tərif verilir: “Üzvlərə ayrılmayan, aydınlaşdırıcı sözlərin köməyi ilə genişlənməyən, heç bir daxili üzv əsasında formalaşdırılmayaraq ancaq öz bütöv kütləsi əsasında formalaşan və yalnız bir sözdən və ya bir söz birləşməsindən ibarət olan təktərkibli cümlələrə söz-cümlə deyilir” [2, s. 292].

Bu tərifin tərkibində işlədilən söz və ifadələrin məzmununa fikir verdikdə açıq şəkildə görürük ki, cümlənin cümlə olması üçün əsas sayılan dil vahidləri və xüsusiyyətlərin heç biri bu tərifdə öz əksini tapmamışdır. Cümlə yalnız cümləni təşkil edən üzvlərdən ibarət olmalıdır, lakin burada “üzvlərə ayrılmayan”dan söhbət gedir.

Əgər cümlə üzvlərə ayrılmırsa, deməli, burada cümlə üzvü yoxdur. Cümlə adlanan nitq vahidində üzv yoxdursa, o zaman bu nitq vahidini necə cümlə adlandırmaq olar?!

Söz-cümləyə verilən tərifdə öz əksini tapan ifadələrdən biri də “heç bir daxili üzv əsasında formalaşmayaraq” ifadəsidir. Əgər cümlə heç bir daxili üzv əsasında formalaşmayıbsa, o necə cümlə adlanır?! Xarici üzv olursa, onda cümlənin cümlə olması üçün ortaya çıxan xüsusiyyətlər nəyə gərəkdir?!

1959-cu ildə “Azərbaycan dilinin qrammatikası” adlı kitabda yazılır: “...Öz daxili üzvlərinə əsasən formalaşan və üzvlərə ayrılaraq bilən sadə cümlələrdən fərqli olaraq, onları üzvlərə ayırmaq və beləliklə də, onlarda bu və ya digər baş və ikinci dərəcəli üzvləri axtarmaq mümkün deyildir” [2, s. 292].

Ortaya belə bir sual çıxır: Əgər cümlə kimi qəbul etdiyimiz dil vahidində müstəqil mənaya malik olan söz-cümlə üzvü yoxdursa, onu necə cümlə adlandırmaq olar?!

Abituriyentlər üçün yazılıb nəşr edilən “Azərbaycan dili” kitabında cümlə üzvləri haqqında yazılır: “Müstəqil mənə kəsb edən söz və söz birləşmələri cümlədə digər sözlərlə mənə və qrammatik cəhətdən əlaqəyə girib sintaktik vəzifə qazanır, suala cavab verib cümlə üzvü olur” [3, s. 339]. Daha sonra isə yenə həmin kitabda yazılır: Hər bir söz cümlə üzvü olması üçün müstəqil leksik mənaya malik olmalı, müəyyən suala cavab verməli və cümlədəki sözlərlə əlaqəyə girməlidir” [3, s. 340].

Əgər belədirsə, o zaman nə üçün modal sözlər, ədatlar və digər köməkçi sözlərdən

ibarət olan cümlələrin olduğu haqqında geniş şəkildə fikirlər söylənir?!

Məsələn, “Azərbaycan dili” (1959) kitabında təsdiq söz-cümlələrlə bağlı yazılır: “Təsdiq söz-cümlələr aşağıda göstərilən söz və söz birləşmələri ilə ifadə edilir: əlbəttə ki, sözsüz ki, şübhəsiz ki və s.”.

Bu dil vahidlərinin cümlə vəzifəsində çıxış etmələrini təsdiqləmək üçün aşağıdakı nümunələr verilir: Məsələn: “Bəhram, mənim kimi bir qız sən kimi bir oğlanı sevməsə, ərə getməz, deyilmi? Bəhram: – Əlbəttə ki, elədir. Fəqət istədiyini də sevmə bilərsən. Demək, siz tacir deyilsiniz? Əlbəttə, yox... dedim” [2, s. 294 – 300]. Bu cümlələrdən birincisində “əlbəttə ki”, ikincisində isə “əlbəttə” ara sözləri söz-cümləyə nümunə göstərilir.

Cümlələrdən də aydın görünür ki, “əlbəttə ki” və “əlbəttə” modal sözləri cümlə kimi yox, cümlədəki fikrə münasibət kimi qəbul edilir. Əgər “əlbəttə ki” modal sözü cümləni əvəz edə bilsəydi, onda heç “əlbəttə” sözündən sonra işlənən “elədir” sözünə – əvəzliliklə ifadə olunan xəbəyə ehtiyac duyulmazdı.

Modal sözlərin dildə vəzifəsi hər kəsə məlumdur. Cümlələrdə modallıq, əsasən, feillərlə öz əksini tapır, lakin ismi xəbərlə cümlələrdə xəbərlər bu vəzifəni yerinə yetirə bilmədiyindən cümlələrdə modal sözlərin işlənməsinə ehtiyac duyulur.

Modallıqla bağlı “Müasir Azərbaycan dili” kitabında yazılır: “Azərbaycan dilindəki feil şəkilləri və onların müxtəlif zaman forması üç modallığın (həqiqi modallıq, zəruriyyət modallığı, ehtimal modallığı) ifadəsinə xidmət edir... Lakin modallıq kateqoriyasını tamamilə feilin şəkilləri ilə bağlamaq doğru deyildir, çünki dilimizdə feili xəbərlə cümlələrlə yanaşı, ismi xəbərlə cümlələr də vardır. İsmi xəbərlə cümlələrdə modallığı ifadə etmək üçün müəyyən vasitələrdən istifadə edilir” [9, s. 461 – 469].

1959-cu ildə nəşr edilən kitabda verilmiş “Əlbəttə ki, elədir” cümləsindəki “əlbəttə ki” modal sözünün (nitq hissəsinin), morfolojiyada verilən “Əlbəttə ki, baxaram” cümləsində işlənən “əlbəttə ki” sözünün cümlələrdəki vəzifəsində nə fərq görünür?! [9, s. 466] Heç bir məna fərqi ifadə etməyən eyni dil vahidinin müxtəlif bölmələrin tədqiqat obyektini kimi göstərilməsində obyektivliyə daha çox diqqət etmək lazımdır. Bəllidir ki, elə leksik vahidlər vardır ki, onlar sintaktik vəzifəsinə görə cümlənin müxtəlif üzvü kimi çıxış edə bilər. Bunun üçün isə sözlər mütləq yuxarıda sadaladığımız xüsusiyyətlərə malik olmalıdır.

Bununla yanaşı, morfolojiyada təsdiq ədatlarının sırasına daxil edilən *bəli*, *hə* ədatları da sintaksisdə söz-cümlə olaraq qəbul edilir.

Məsələn, morfolojiyada təsdiq ədatları ilə bağlı yazılır: “Ədatların bir qrupu cümlədə ifadə olunan fikrin təsdiq olunması barədə razılıq mənası yaradır.

Təsdiq ədatları bunlardır: *bəli*, *hə*, *aha*, *bəli də*”.

– *Bəli*, orası elədir, ancaq əvvəl tək idim.

- Hə, qızımı vermişəm, axı bu gecə toy idi.

Birinci cümlədəki “bəli”, ikinci cümlədəki “hə” ədatı təsdiq bildirən ədatlara nümunə göstərilir [9, s. 458].

Sintaksisdə isə “bəli” və “yox” sözləri sintaktik vahid kimi söz-cümlələrin sırasına daxil edilir.

“Azərbaycan dilinin qrammatikası” kitabında isə “bəli” və “yox” sözləri ilə bağlı yazılır: “Xüsusi təsdiq söz-cümlələr qoyulan suala bilavasitə təsdiq cavabı olur. Öz lüğəvi xarakterinə görə bu cümlələr, başlıca olaraq, təsdiq bildirən *bəli*, *hə* ədatları ilə ifadə olunur.

- Bəli... Musanı öyrədən də odur... Məni arxadan vuran da o oldu.
- Deməli, türkün sözü, o, böyükklərdən olubdur? Sevil: – Hə... lap böyükklərdən, o ki köhnə padşah xəzinəsi yox idi, paya-payda hamısı ona çatıbdır” [10, s. 294].

Sintaksis və morfologiyada nümunə kimi verilən bu cümlələrdə işlənən “bəli” və “hə” sözləri cümlələrdə təsdiq bildirən ədat kimi çıxış etmişdir. Əgər sözün leksik mənası, cümlə üzvü olmaq hüququ, suala cavabvermə imkanı yoxdursa, onu cümlə kimi götürmək bütün qrammatik qanunların pozulmasına gətirib çıxaracaqdır. Son dövrlər bədən dili kimi təqdim edilən əl-qol, baş hərəkətləri və üz cizgiləri vasitəsilə də insan başqalarının söylədiyi fikirlərə öz münasibətini bildirir. O da insan fikrinin ifadəsinin başqa bir forması kimi ortaya çıxır. Bu cür ifadə edilən fikri cümlə adlandırmaq olarmı?

Son dövrlər nəşr olunan qrammatika dərsliklərinə “Söz-cümlə” mətni ilə yanaşı, bir “Üzvlənməyən cümlələr” bölməsi də daxil edilmişdir.

Məqalənin əvvəlində qeyd etdiyimiz kimi, əgər cümlə üzvlənmirsə, o necə və hansı əsasə görə cümlə adlandırılır, yox, əgər cümlədirsə, onda bu cümlələrin üzvləri hansıdır?!

Haqqında danışdığımız kitabda söz-cümlə bölməsindən sonra “Qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlər və söz birləşmələri” adlı bir mətn də daxil edilmişdir. Bu mətnə qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlərlə əlaqəli yazılır: “Cümləni təşkil edən baş və ikinci dərəcəli üzvlərdən başqa, cümlədə bir qisim sözlər və söz birləşmələri də işlədilir ki, bunlar qrammatik cəhətdən cümlənin heç bir üzvü ilə bağlı olmadığı kimi, cümlə üzvü də ola bilmir. Yəni belə sözlər cümlə üzvləri ilə uzlaşma, idarə və yanaşma cəhətdən əlaqədə olmur” [10, s. 307].

Mətnin sonunda verilən 653-cü paraqrafda müəllif qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlər qrupunu ardıcıl olaraq qeyd edir və sonuncu bəndində yazır: “Cümlənin əvvəlində işlədilən *bəli*, *xeyr*, *yox*, *yaxşı* sözləri qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlərdir”.

Əgər belədirsə, “cümlənin əvvəlində işlədilən” kimi qeyd edilən sözlər cümlə üzvləri ilə bağlı deyilsə, onda müəlliflər “söz-cümlə” mövzusunda “Bəli, Musanı da öyrədən odur” cümləsində *bəli*, “Yaxşı, qızım, qoy sən deyən olsun” cümləsində *yaxşı*, “Bəli, Azər belə yoldaş idi” cümləsində *bəli*, “Yox, mən səndən ayrılmaram” cümləsində *yox*, “Xeyr, o Vaqifdir, eşqə gələrək, bəzən qamçılıyır zəmanəsini” cümləsində isə *xeyr* sözünü nə üçün söz-cümlə kimi göstərir? [10, s. 292 – 297]

Bu, “Söz-cümlə” mövzusunda dilçilərin 60 il bundan əvvəlki yanaşması olsa da, dərslərdə bu gün də öz əksini tapmaqdadır. Hələ bir qədər də irəli gedərək alimlərin bir qismi bu mövzunu genişləndirərək kitablara “Söz-cümlə” mövzusu ilə yanaşı, bir “Üzvlənməyən cümlələr” mövzusu da daxil etmişlər.

Nəticə

Cümlədə (yəni söz və söz birləşmələrinin bitkin bir məna bildirib nitq vahidinə çevrilməsi üçün) bir sıra əlamətlər – bitkinlik, modallıq, predikativlik, intonasiya və s. öz əksini tapmalıdır. Bu əlamətlər yoxdursa, deməli, cümlənin özü yoxdur. Digər tərəfdən, əgər sözün lüğəvi mənası yoxdursa, suala cavab vermirsə və hər hansı bir cümlə üzvünə aid deyilsə, onu necə cümlə adlandırmaq olar?!

Dil riyazi dəqiqliyi sevir. Ya var, ya da yoxdur. İnsan təfəkküründə formalaşan fikir dildə və yazıda sözə çevrilməyirsə, o, cümlə ola bilməz.

Bu cür cümlələrin, yəni bir sözlə fikrin təsdiq və ya inkar edilməsi müəyyən üslubi məqamlarla bağlıdır. Bu sahə isə məntiqin, üslubiyyatın tədqiqat obyektinə ola bilər və bu barədə dərslərdə də bəhs olunmalıdır.

Nəyisə təsəvvürdə canlandırır adlandırmaq, təhlil etmək triqonometriyanın əsas vəzifəsidir. Orada da bir hissəyə əsaslanıb bütöv haqqında fikir söyləmək qeyri-mümkündür. Triqonometriyanın əsas vəzifəsi isə üçbucağın verilmiş üç parametri (yan tərəfi, bucağı, meridianı) və s. əsasında yerdə qalanları təyin etməkdir.

Bu cür dəqiq elm element əsasında müsbət nəticə əldə edə bilmədiyi halda, Azərbaycan dilində lüğəvi mənası olmayan, suala cavab verməyən, cümlə üzvü vəzifəsində işlənmək hüququ olmayan bir söz bütün fikir bildirən bir cümləni necə əvəz edə bilər?!

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abbasov Ə. (1953). Azərbaycan dilinin qrammatikası. I hissə. Yeddi illik və orta məktəblərin 5 – 6-cı sinifləri üçün. Bakı, Azərnəşr.
2. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Sintaksis. (1959). II hissə. Bakı, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı.
3. Azərbaycan dili qəbul imtahanlarına hazırlaşanlar, yuxarı sinif şagirdləri və müəllimlər üçün vəsait. (2010). Bakı.
4. Dilçilik məcmuəsi. (1957). Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun əsərləri, X cild. Bakı, Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı.
5. Həsənov İ., Şərifov A. (1934). Qramer: orta məktəb üçün. III hissə. 1. Fonetika; 2. Sintaksis. Bakı, Azərnəşr Tədris-Pedaqoji şöbəsi.
6. Babazadə Ə. (1934). Türk dili. İbtidai məktəb üçün qramer və yazı qaydaları. I hissə. Bakı, Azərnəşr Tədris-Pedaqoji şöbəsi.
7. Kazımov Q. (2010). Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Ali məktəb üçün dərslik. Bakı, Elm və təhsil.
8. Şirəliyev M., Hüseynzadə M. (1957). Müasir Azərbaycan dilinin qrammatikası. Yeddi illik və orta məktəblərin 6 – 7-ci sinifləri üçün. Bakı, Azərnəşr.
9. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. (1980). IV cild. Bakı, “Elm” nəşriyyatı.
10. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. (1959). Bakı, ADU nəşriyyatı.
11. Kazımov Q. (2014). Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı.